

Egy pragmatikus idealista: John Braithwaite

„Preventing crime is an impoverished way of conceiving criminologist’s mission. Crime is an opportunity to prevent greater evils, to confront crime with a grace that transforms human lives to paths of loving and giving.”

John Braithwaite: Restorative Justice and Responsive Regulation. 3. o.

BEVEZETÉS

A múlt század hetvenes-nyolcvanas éveiben a kriminológia pozíciója és önképe jelentős átalakuláson ment át. Az az episztemológiai keret, amelyet a modern elméleti kriminológia kialakított, bizonytalanná vált, a modern kriminológia premisszáira épülő jóléti büntetőpolitika pedig a radikális baloldali, liberális és konzervatív kritikák hatására elbizonytalonodott saját eredeti céljaiban és küldetésében. Az új jobboldal politikai kritikája nemcsak a büntetőpolitika szolgálatába szegődött kriminológiát, hanem magát a szociológiát is radikális tárgyvesztéssel – „a társadalom nem létezik” – fenyegette.^[1] Az addig uralkodó közpolitikai kriminológia nagyhatalmú művelői hirtelen az idealisták táborában találták magukat saját korábbi radikális kritikusokkal együtt; az oksági elméletek között visszaszorult a szociális determinizmus paradigmája; a kriminalitás mindennapi percepciója a büntetőpolitika formálódását meghatározó tényezőként és a tudományos vizsgálódás tárgyaként egyaránt legitimitást nyert. Különösen igaz volt ez a kriminológiát mindig is erősebb társadalomelméleti reflexióval művelő angolszász kriminológiára. A korábban túlnyomórészt pozitivistá-jóléti reformnyelven beszélő tudományban egyre inkább uralkodóvá vált az elrettentést, a rehabilitatív büntető igazságszolgáltatással szembeni szkepticizmust hirdető morális vagy épp politikai érvelés. A szintézisre törekvő „baloldali realizmus” feltűnéséig úgy tűnt, hogy a liberális-konzervatív fordulatot nem követő elméleti kriminológusoknak a fenomenológiai jellegű vizsgálódás vagy az utópikus kritika lehetősége maradt.

Az akkori angolszász kriminológia perifériáján, Kanadában, Új-Zélandon vagy éppen Ausztráliában azonban ekkor már kezdett kibontakozni a kriminológia hagyományos problémáinak egy teljesen új, a klasszikus jóléti rehabilitatív és a liberális-konzervatív *just desert-modell*től egyaránt eltérő szemlélete, a helyreállító igazságszolgáltatás koncepciója. A sok helyütt marginális helyi projektek for-

[1] Fleck Zoltán: *Kritikai mérnökösködés. Hozzászólás a Public Sociology-vitához.* Budapest, 2008, Kézirat.

májában létező megközelítés a viktimológia fejlődésével egyre nagyobb szerepet kapott a kriminológiai tudományosság akkori központjaiban, bár Ausztráliával vagy Új-Zélanddal ellentétben sokáig nem vált átfogó büntetőpolitikai reform elindítójává.

Nem véletlen, hogy e szemléletváltás épp azokban az országokban indult meg, amelyekben éltek még viszonylag intakt őslakos közösségek. A helyreállító igazságszolgáltatás szemléletének kialakulásához az első impulzusokat ugyanis nem a kriminológiai eredmények adták. Ezek egyrészt a hatvanas-hetvenes évek kulturális antropológiájából, másrészt a volt gyarmati országokban a gyarmattartók által meghonosított jogrend és a hagyományos tradicionális jogrend konfliktusával foglalkozó jogszociológiai kutatásokból származtak. Ezekből a kutatásokból egy, a hagyományos „nyugati” modelltől mind struktúrájában, mind dinamikájában gyökeresen eltérő, de működőképes és legitim büntető igazságszolgáltatás képe bontakozott ki. Az elméleti kriminálszociológia – annak ellenére, hogy a büntetőpolitika, elsősorban Ausztráliában és Új-Zélandon e tradicionális jogszolgáltató mechanizmusokban egyre inkább a „nyugati” igazságszolgáltatás problémáinak potenciális megoldását látta, és mind szélesebb körben engedett teret az ilyen mechanizmusok érvényesülésének vagy éppenséggel előírta az alkalmazásukat – sokáig nem válaszolt arra a kihívásra, amit a restoratív mechanizmusok empirikusan igazolt sikere jelentett a tradicionális őslakos közösségektől eltérő, kulturális, morális szempontból egyaránt plurális, individualista társadalmakban.

Ez a formálódó új kriminológiaparadigma több ponton is lényegesen különbözött a még mindig politikai-ideológiai konfliktusokkal terhelt, végtelennek látszó csatáit vívó nyugat-európai és amerikai kriminológiától: egyrészt „posztkolonialista” jogfelfogást képviselt, vagyis nem a nyugati országok – kontinentális vagy common law – jogrendszereit tekintette a kriminológia egyetlen vizsgálati tárgyának; másrészt eredendően interdiszciplináris szemlélettel közelített a hagyományos kriminológiai problémákhoz. Ennek az új kriminológiai paradigmának egyik megteremtője és legismertebb képviselője John Braithwaite.

John Braithwaite zavarba ejtő társadalomtudós. Elméleti kriminológus, aki valamennyi elméleti tételét szigorú empirikus vizsgálatnak veti alá. Empirikus kriminológus, aki szociológiaelméleti igényességű oksági elméletet alkot. Pragmatikus közpolitikus, aki büntetőpolitikai nézeteit politikai filozófiai mélységekbe menően is megmagyarázza. Az angolszász világ sok tekintetben politikai törésvonalakkal szabdaltnak tekintett kriminológiájában is nehéz volna őt e törésvonalak mentén elhelyezni: radikális reformjavaslatai, antropológiai optimizmusa és a társadalmi egyenlőtlenségekre való érzékenysége a magukat baloldalinak érző társadalomtudósok számára lehet vonzó; a liberálisoknak az emberi jogok, a szélesebb egyéni autonómia és a minél kevésbé szigorú és megtorló igazságszolgáltatás iránti elkötelezettsége imponálhat; erős, filozófiailag megalapozott és nyíltan vállalt republikánus hitvallása pedig politikai értelemben konzervatívvá teszi. Szerтеагázó életműve eddig kiterjedt a kriminológián túl a versenyjog, a fogyasztóvédelem, a *business regulation*, a vezetésszervezés, a közgazdasági elmélettörténet, a jogfilozófia és a politikai filozófiai területére. Hiába fed le azonban az ouvre ennyi tudományterületet, az a

legkevésbé sem csapongó vagy felszínes. A kezdeti munkák után ugyanis hamar rátalál arra a narratívára, amely aztán Braithwaite tudományos munkáját végigkíséri vagy épp vezeti annyi diszciplínán át.

Az alábbi írásban ennek a narratívának a felfejtésére teszek kísérletet. Az áttekintésnek különös aktualitást ad, hogy 2006-ban Braithwaite-nek ítelték oda a legrangosabb kriminológiai kitüntetést, a *The Stockholm Prize of Criminology*, elismerve ezzel eddigi életművének jelentőségét^[2].

SZOCIÁLPOLITIKA, TÁRSADALMI EGYENLŐTLENSÉG, KRIMINALITÁS

Braithwaite első nagyobb munkája a *Crime, Inequality and Public Policy*^[3] még nem exponálja az életművén később végigvonuló narratívát, de jól mutatja a legkevésbé sem ortodox gondolkodásmódját és diszciplínájával szembeni kritikus beállítódását. A doktori disszertációján alapuló könyv egy kissé naivnak tűnő, de hatalmas munkát igénylő vállalkozás. E munkában a társadalmi egyenlőtlenség tényszerűségeiből kiinduló, oksági magyarázaton alapuló kriminológiai és szociálpolitikai felfogás két széles körben elfogadott premisszájának empirikus ellenőrzését tűzte ki céljául. Egyrészt azt, hogy a társadalmi egyenlőtlenségre visszavezethető kriminalitás a veszélyeztetett társadalmi csoportok célzott támogatásával csökkenthető, illetve megszüntethető, másrészt azt, hogy a társadalmi osztályok^[4] térbeli elkülönülésének megszüntetésére irányuló társadalompolitikai és várospolitikai intézkedések szintén képesek csökkenteni a kriminalitás szintjét.

A kutatás nem saját felmérésből, hanem a kérdéssel kapcsolatban néhány angol-szász országban, elsősorban az USA-ban és Nagy-Britanniában elvégzett több száz, különféle elméleti paradigmára épülő mikro- és makrovizsgálat eredményeinek áttekintéséből állt. A mű sikerrel kerüli ki a metodológiai diverzitásból eredő csapdákat és az empirikus vizsgálatok eredményeinek kevés haszonnal kecsegtető „egyrésről-másrésről” jellegű konklúziókhöz vezető összevetését. Braithwaite a kutatás előrehaladtával határozottan zárja ki mindazokat a kérdéseket, amelyekre a feldolgozott eredmények alapján nem lehet tudományosan megalapozott választ adni. A végkövetkeztetés a vállalkozás ambíciózusságához képest így igen szerénynek mondható. A szegénység közvetlen megszüntetését célzó, a transzfereket

[2] A *The Stockholm Prize of Criminology*-t a svéd kormány alapította 2005-ben. A nemzetközi zsűri minden évben egymillió koronával járó díjat ítél oda „kiemelkedő kutatási tevékenységért, a kutatási eredmények gyakorlati alkalmazásáért vagy a bűnözés csökkentésében és az emberi jogok érvényesülésének előmozdításában végzett kiemelkedő teljesítményért”. A 2006-ban a díjat megosztva John Braithwaite és Friedrich Lösel (Cambridge) kapta.

[3] John Braithwaite: *Inequality, Crime and Public Policy*. London-Boston, 1979, Routledge & Kegan Paul.

[4] A mű fogalomhasználata – a kutatás jellegével összhangban – nem tekinthető elméletileg cizellátnak: a tárgyalt társadalmi osztályok a középosztály (middle class) és az alsóbb osztályok (lower classes): „The terms lower classes and middle class are used respectively as convenience expression to denote those relatively low in wealth and power and those relatively high in wealth and power.” (Vö. John Braithwaite: *Inequality, Crime...* 9. o.)

közvetlenül a veszélyeztetett társadalmi csoportokhoz juttató programok – mint amilyen például a Johnson-adminisztráció *War on Poverty* programja – bár szociálpolitikai szempontból sikeresnek tekinthetők, a bűnözés csökkenését nem képesek elérni.^[5] Ezzel szemben a javak társadalmi osztályok közötti igazságosabb elosztását célzó gazdaságpolitikai intézkedések hosszú távon hatékonyan képesek csökkenteni a bűnözés mértékét.^[6] Mindezzel együtt azt prognosztizálja, hogy egy meghatározott pont, „az egyenlőtlenség optimális szintjének” (optimum level of inequality) elérése után ez az összefüggés már nem áll fenn.^[7]

Az 1979-ben, Margaret Thatcher hatalomra jutásának évében megjelent könyv így leginkább józan számvetésnek tekinthető a jóléti szociálpolitika néhány alapelvének kriminológiai implikációival. Az elméleti keret azonban továbbra is a jóléti reformista-szocialista paradigma. A könyv ugyanakkor még a konklúzióban sem foglalkozik kifejezett büntetőpolitikai kérdésekkel, hanem sokkal inkább a különféle oksági magyarázatok empirikus vizsgálatok által feltárt problémáira koncentrálnak. Mindez azonban nem az elméleti kriminálszociológia és az oksági elméletek diszkreditálását jelenti, csupán új kutatási irányok kijelölését. Ezek egy része az áttekintett empirikus vizsgálatok módszertani problémáira reflektál: Hatással van-e a társadalmi helyzet az önbevalláson alapuló vizsgálatokra? Vajon a longitudinális vizsgálatok megerősítik-e azt a hipotézist, hogy a veszélyeztetett társadalmi csoportoknak juttatott közvetlen transzferek nem csökkentik a kriminalitást e csoportokon belül? A pozitivistáknak a kriminálszociológia oksági magyarázataival szembeni kritikáján alapul a másik kijelölt kutatási irány: elméleti modelljeik csak a hagyományos bűncselekmény-típusokra alkalmazhatók, a bűnözés egyéb formáira, így a fehérgalléros bűnözésre nem. Pedig a fehérgalléros bűnözés látenciájának fokára vonatkozó becslések^[8] azt mutatják, hogy az összes elkövetett bűncselekmény, illetve a bűncselekményekkel okozott kárt tekintve indokolt volna annak a kriminológusok között általánosan elfogadott, de Braithwaite szerint megfelelő alapossággal soha nem ellenőrzött állításnak a felülvizsgálata, miszerint a bűncselekmények túlnyomó többségét a alsóbb osztályokba, elsősorban a munkásosztályba tartozó felnőttek és fiatalok követik el.^[9]

[5] „In summary, it is concluded, that anti-poverty policies which seek to lift selected groups of poor people out of poverty will not reduce crime because: 1, they will not normally succeed in lifting people out of poverty; 2, they foster cynicism and disappointment by raising expectations which they cannot fulfil; 3, they label people as disreputable and inferior; 4, even if they do succeed lifting people out of poverty, in a capitalist economy they typically do so at the expense of other people who are thrust into poverty; 5, even if they do reduce the total number of poor people in a city, this is unlikely to reduce crime because cities with smaller numbers of poor people do not have lower crim rates.” (John Braithwaite: *Inequality, Crime...* 232. o.)

[6] John Braithwaite: *Inequality, Crime...* 230. o.

[7] John Braithwaite *Inequality, Crime...* 233. o.

[8] A kutatás idejében Sutherland paradigmátikus művén kívül csak elszórt empirikus tanulmányok álltak rendelkezésre.

[9] John Braithwaite: *Inequality, Crime...* 184. o.

A BŰNÖZÉS REJTETT ARCA: A „HATALMASOK” BŰNCSELEKMÉNYEI

Braithwaite figyelme tehát a hagyományos oksági elméletek hiányosságainak számbavétele után a fehérgalléros bűnözés felé fordult. E terület Sutherland 1949-es paradigmaticus művét leszámítva a kriminológiának még a hetvenes évek derekán is elhanyagolt területe volt. A mainstream elméleti kriminológia a hagyományos bűncselekményekre koncentrált, a kutatások nagy részének az a társadalmi osztály volt a tárgya, ahol a statisztikák szerint a legtöbb bűncselekmény fordult elő: a rossz anyagi körülmények között élő munkásosztály. A jóléti szociál- és büntetőpolitika eszköztára is ezekre a társadalmi rétegekre irányult elsősorban. A kritikai kriminológia pedig, bár Braithwaite-hez hasonlóan maga is rámutatott a reformista-jóléti kriminológia osztályalapú elfogultságára (class-bias), Braithwaite-tel ellentétben gyógyírként nem a közpolitikák korrekcióját, hanem a társadalmi és gazdasági rendszer gyökeres megváltoztatását követelte. Az angolszász országokban ezen cselekmények üldözése gyakorlati problémát is okozott: az anyagi jogban a büntetőjog és a deliktuális felelősség bizonyos formái között bizonytalanok voltak a határok, az eljárásjogban pedig nem érvényesült a legalitás elve.

Braithwaite-nek az *Inequality, Crime and Public Policy*-ben vázlatosan már kifejtett hipotézise szerint a fehérgalléros bűnözésnek individuális okai vannak: az elkövetők által érzett relatív depriváció. A potenciális vizsgálatok legfontosabb feladataként a fehérgalléros bűnözés különféle formáinak tipizálását és kriminológiai leírását határozta meg, mivel a rendelkezésre álló rendkívül szórványos adatok alapján is elkülöníthetőek volt a nagyvállalatok, állami szervek és intézmények vagy alkalmazottaik által elkövetett cselekmények a kisüzemek, önálló vállalkozók és más magánszemélyek által elkövetett cselekményektől.

Braithwaite több kvalitatív kutatást végzett a fehérgalléros bűnözés^[10] és a vállalati bűnözés (corporate crime) területén. Közülük a brisbane-i használatú-kereskedők visszaéléseit vizsgáló kutatás,^[11] és egy kriminek is beillő esettanulmány a multinacionális gyógyszeripari vállalatok módszeres jogsértő tevékenységéről és a globális gyógyszerpiac kriminális mechanizmusairól^[12] a legismertebb. E kutatások eredményei megcáfolni látszottak a hipotézist: a közvetett okok között sokkal nagyobb arányban voltak kimutathatók gazdasági kényszerek és piaci mechanizmusok, valamint a multinacionális vállalatok és kisvállalkozók hasonló mechanizmusokra hivatkoztak. E kvalitatív vizsgálatok azt is megmutatták, hogy azok a büntető- és közigazgatási jogi normák, amelyekkel az állam befo-lyásolni kívánja a piaci szereplők viselkedését, jórészt alkalmatlanok a cél elérésére. Braithwaite

[10] Braithwaite első publikációiban Sutherland következő megfogalmazását alkalmazta: „Magas társadalmi státusú, közmegebecsülésnek örvendő személy által a foglalkozása körében elkövetett bűncselekmény.”

[11] John Braithwaite: *An Explanatory Study of Used Car Fraud*. In John Braithwaite - Paul R. Wilson: *Two Faces of Deviance: the Crimes of the Powerless and the Powerful*. Brisbane, 1978, University of Queensland Press.

[12] John Braithwaite: *Corporate Crime in the Pharmaceutical Industry*. London, 1984, Routledge & Kegan Paul.

ennek okát abban látta, hogy a szankció – legyen az közigazgatási bírság vagy épp a vezetőkre kiszabott szabadságvesztés – tranzakciós költségként számolódik el, ami ráadásul a lassú eljárás és nehéz bizonyíthatóság miatt nem is magas.^[13] Az alkalmatlanság másik oka a szankció erkölcsi nevelő funkciójának hiányában rejlik, ami arra vezethető vissza, hogy a gazdasági mechanizmusokkal való konfliktusuk miatt a szabályok kijátszása igazolhatóan tűnik a piaci szereplők számára.

PIAC ÉS GAZDASÁGI BŰNCSELEKMÉNYEK: REAKTÍV SZABÁLYOZÁS

A gazdasági bűnözés strukturális okainak és a fennálló jogrend alkalmatlanságának felismerése arra készítette Braithwaite-et, hogy a büntetőjog területétől elszakadva figyelmét a szabályozás általánosabb kérdéseire irányítsa. Braithwaite az ausztrál szénbányák bányabiztonsági rezsimeinek,^[14] a szociális otthonokban elkövetett szisztematikus jogsértések,^[15] valamint a globális gyógyszeripar működésének tanulmányozása után jutott arra a következtetésre, hogy a legnagyobb problémát a szabályok alkalmazásának módja jelenti. A „szabályozási formalizmus” (regulatory formalism) ugyanis előre meg kívánja határozni, mely helyzetek és állapotok igényelnek beavatkozást, és ezek beálltakor a szankciók kötelező alkalmazását írják elő.^[16] A piaci mechanizmusokra azonban ez a fajta rugalmatlan automatizmus sikerrel nem alkalmazható.^[17]

A megoldást Braithwaite az ún. „reaktív” szabályozásban (responsive regulation) látja. Ennek lényege, hogy a szabályozó hatóságok egyedileg döntenek el, hogy az adott eset milyen beavatkozást igényel. A állami reguláció számára rendelkezésre álló eszközök így egyfajta „szabályozási piramis” dinamikus modelljébe rendeződnek, és a meggyőzéstől a vezetők büntetőjogi felelősségre vonásáig és a piacról való kizárásig terjednek.^[18] Kemény szankciókra tehát szükség van, hiszen azok fenyegető ereje nélkül nem működik a dialógus az állami szervek és a piaci aktorok között.

Az állami szabályozó szervek és a civil szervezetek, valamint a piaci szereplők között folytatott diskurzus hatékonyabb piaci önkontrollhoz vezethet. Mindezek együttesen hatékonyabb szabályozáshoz és megtakarításokhoz vezetnek, vagyis ilyen módon kevesebb költséggel – a jogkövető magatartás költségét és az

[13] John Braithwaite: *Corporate Crime...* 345. o.

[14] John Braithwaite: *To Punish or Persuade. Enforcement of Coal Mine Safety.* Albany, 1985, State University of New York Press.

[15] John Braithwaite: *The Nursing Home Industry.* In Tonry, Michael – Reiss, Albert J. (eds.): *Beyond the Law: Crime in Complex Organizations, Crime, and Justice: A Review of Research.* Chicago, 1986, University of Chicago Press.

[16] John Braithwaite: *Responsive Regulation.* In *Restorative Justice and Responsive Regulation.* Oxford, 2002, Oxford University Press, 29. o.

[17] John Braithwaite: *Restorative Justice...* 34. o.

[18] Ian Ayres – John Braithwaite: *Responsive Regulation. Transcending the Deregulation Debate.* New York, 1992, Oxford University Press, 87. o.

esetleges okozott kárt értve ezen – érhető el a jogszabályoknak és kereskedelmi sztenderdeknek való megfelelés. A szankciók mellett fontos a személyes felelősségi viszonyok egyértelművé tétele a vállalati stratégiák operacionalizálásért felelős vezetők esetében.^[19] A vezetők büntetőjogi felelősségre vonása azonban önmagában még elégtelen fenyegetés. A gyógyszeriparról szóló könyvében Braithwaite leírja azokat a stratégiákat, amivel a vállalatok minimálisra csökkentik egy ilyesféle szankció kockázatát: a belső jogi felelősségi viszonyokat oly módon alakítják, hogy azok aránytalanul egy személyben – *vice president responsible for going to jail* – összpontosulnak.

Braithwaite egy Benn Fisse-szel közösen írt, esettanulmányokat tartalmazó kötetben^[20] vizsgálta meg a nyilvánosság kontrolljának a vállalatok etikus viselkedésére gyakorolt hatását. Az esettanulmányok elemzése után azt a következtetést vonta le, hogy a nyilvánosság rosszallása egyértelműen határozottabb visszatartó erő, mint más professzionálisabb szankció. A „nyilvánosság” visszatartó ereje legjobban a nem kívánatos magatartás kiváltotta szégyenkeltési mechanizmusok és a normakövető magatartás szintén nyilvános pozitív visszhangja útján érvényesülhet.^[21] Az esettanulmányok azt mutatták, hogy a szégyenkeltés akkor a leghatásosabb, ha az nem az állami hatóságok szervezte „hivatalos” pellengérré állítás, hanem fogyasztók és más piaci szereplők őszinte reakciója, és ha azt a jóvátétel vagy jogkövető vállalati gyakorlat intézményesítése után a „visszafogadás” gesztusa követi.

SZÉGYENKELTÉS ÉS TÁRSADALMI INTEGRÁCIÓ

A szégyenkeltés társadalmi mechanizmusának pozitív vonásaira tehát a fehérgaléros bűnözés és corporate crime tanulmányozása kapcsán figyelt fel Braithwaite. A nyilvánosság kontrolljának a gazdasági bűncselekmények elkövetőire gyakorolt hatását értékelő tanulmányában azonban még a szégyenkeltés hagyományos bűncselekmények informális szankciójaként való alkalmazásának veszélyeire, a stigmatizáció káros következményeire figyelmeztet.

Figyelme azonban – a japán vállalati kultúra tanulmányozásán keresztül – egyre inkább a japán társadalom mikrostruktúráiban működő kontrollmechanizmusok és kirekesztés-visszafogadás szégyen keltette dialektikája felé fordult. Ebből az élményből született a *Crime, Shame and Reintegration*.^[22] A reintegratív szégyenkeltés (reintegrative shaming) elmélete nagyhatású kísérlet Sutherland differenciális asszociációról szóló elméletének finomítására és továbbfejlesztésére. Braithwaite elmélete azonban sokat merít más teoretikus kriminológiai hagyományokból is, különösen a címkézés-, a szubkultúra- és a kontrollelméletekből.

Braithwaite kiindulópontja, s ebben megint csak hasonlított Sutherland művéhez,

[19] John Braithwaite: *Corporate Crime...* 365. o.

[20] Ben Fisse – John Braithwaite: *The Impact of Publicity on Corporate Offenders*. Albany, 1983, State University of New York Press

[21] Ben Fisse – John Braithwaite: i. m. 246. o.

[22] Braithwaite, John: *Crime, Shame, Reintegration*. Cambridge, 1989, Cambridge University Press, 36. o.

hogy az említett oksági elméletek mindegyike „vak” a fehérgalléros bűnözés problémájával kapcsolatban. Mindezen túl ezen magyarázatok egyike sem volt képes összefüggően megmagyarázni néhány, az empirikus vizsgálatok során számtalanszor megerősített tényt, így azt, hogy a legtöbb bűncselekményt nem családos, rossz társadalmi helyzetű, iskolázatlan, „kriminális szubkultúrához” nem tartozó városi fiatal férfi követi el.^[23] Valamint azt sem, hogy a második világháború után a jóléti állam kiépülése, az industrializáció és urbanizáció következményeképp megindult társadalmi változások negatív következményei, mint például a bűnözés folyamatos növekedése, miért érintette teljesen eltérő mértékben a látszólag hasonló átalakuláson átment társadalmakat, mint amilyen Japán vagy Németország.

Braithwaite szerint a büntetőjog társadalmi legitimitását kérdésessé tevő oksági elméletek – mint a címkézés és a szubkulturális bűnözésmagyarázatok – tévesen feltételezik, hogy az általuk leírt mechanizmusok a büntetőjog *egészére* vonatkoznak: az empirikus vizsgálatok ugyanis egyértelműen bizonyítják, hogy a büntetőjoggal szankcionált cselekményeket *általában*^[24] egy kriminális szubkultúra tagja vagy a kizsákmányolt osztály tagjának tartott személy is erkölcsileg elítélendőnek és büntetésre érdemesnek tartja. Egy-egy szubkultúra tagja által nem deviánsnak tekintett cselekmények szűk köre nem kérdőjelezi meg magának a büntetőjognak és a büntető igazságszolgáltatási rendszernek a legitimitását. Vannak azonban olyan cselekmények is, ahol a társadalmi változások következtében eltűnik ez a fajta konszenzus, ilyen például a drogfogyasztás vagy a prostitúció. Ezeket a cselekményeket Braithwaite ki is zárja elméletének alkalmazási köréből, és a vizsgálódást a vagyon és személy elleni „támadó jellegű” (predatory) bűncselekményekre korlátozza. Ezzel az okfejtéssel Braithwaite visszautal Durkheim klasszikus bűnről szóló elemzéséhez. *A társadalmi munkamegosztásról* híres passzusában Durkheim így határozza meg a bűn fogalmát: „valójában minden büntett közös vonása, ...hogy az egyes társadalmak tagjai egyetemesen elutasítják őket”.^[25] Az elutasítás oka pedig az, hogy a társadalmakban létezik egy, a társadalmi normákat meghatározó kollektív tudat, amit Durkheim mechanikus szolidaritásnak nevez. A kollektív tudat az, ami ezen szabályok megszegésére megalkotta a „bűnt”: „nem szabad azt mondani, hogy egy tett azért sérti a közös tudatot, mert bűnös, hanem azért bűnös, mert sérti a közös tudatot”.^[26]

A reintegratív szégyenkeltés bűnfogalma tehát a címkézésemélet bűnfogalmával közös annyiban, hogy tisztán szociológiai, hiszen minden jogi elemet figyelmen kívül hagy, vagyis egyértelműen kizárja azokat a cselekményeket, amelyek morális elítélésében nem áll fenn konszenzus a társadalom jelentős részében.

[23] Braithwaite ennél több, összesen 13 ilyen tényt sorol fel, itt csak a legfontosabbakat említem. Bár a „13 legfontosabb tény” kiválasztása némileg önkényes és akár tendenciózusnak is tekinthető, a lista kétségtelenül releváns problémákra utal.

[24] Vagyis azzal együtt, hogy a maguk által elkövetett konkrét cselekményt adott esetben igazolhatónak vagy helyesnek tartják. Vö. John Braithwaite: For Public Social Science. *The British Journal of Sociology*, 2005, Vol. 56. Issue 3. 9. o.

[25] Émile Durkheim: *A társadalmi munkamegosztásról*. Budapest, 2001, Osiris Kiadó, 88. o.

[26] Émile Durkheim: i. m. 96. o.

Különbözik attól ugyanakkor annyiban, hogy a „bűnös” címke a cselekmény *minőségét* is megváltoztatja: „Bármilyen önkényes is a címkézés folyamata, az, hogy a bűnöző tudatosan olyan cselekedetet követ el, amiről tudja, hogy az bűncselekménynek címkézett, a bűn választását minden más választástól elhatárolja.”^[27] E meghatározás azonban némileg bizonytalan, és úgy tűnik, a kitűzött céltól – tehát attól, hogy általános oksági magyarázatot képes nyújtani – eltérően igencsak leszűkíti azon bűncselekmények körét, amelyekre az elmélet alkalmazható. Kérdéses például, hogy a rendkívül komplex gazdasági bűncselekmények esetében – mint amilyen például a bennfentes kereskedelem vagy a csődbüntett – fennáll-e ez a fajta konszenzus.

A differenciális asszociáció elméletétől eltérően ugyanakkor képes kezelni a társadalmi változásokból eredő, az egyes cselekményekről való közvélekedésben végbemenő változásokat, mutassanak azok akár a dekriminalizáció – mint például a homoszexualitás esetében történt – akár a kriminalizáció – mint például a szerzői jogi jogsértések kriminalizálása^[28] – irányába; a kontrollelméletekkel szemben pedig képes kezelni a késő modern nyugati társadalmak erkölcsi pluralizmusát. Braithwaite állítása szerint ezen elméletek legtöbb ellentmondása egy új változó-nak, a szégyenkeltés reintegratív formájának a bevezetésével feloldható. Braithwaite szerint ugyanis az általa felsorolt oksági magyarázatok – Wilson és Herrstein tanulási elméletét^[29] kivéve – figyelmen kívül hagyják a büntetőjog legitimitását adó társadalmi normákhoz – és ezen keresztül magához a büntetőjoghoz – való viszonyulás erős érzelmi tartalmát.^[30] Egy adott bűncselekmény így az arra hivatott szervek formális eljárása mellett érzelmi reakciót is kivált a közösségben, amely aztán informális büntetésben nyilvánul meg: ez a szégyenkeltés eredendően kirekesztő mechanizmusa. A büntetőpolitika célja hosszú időn keresztül az volt, hogy ezeket az érzelmi mechanizmusokat semlegesítse, a büntetést pedig professzionalizálja.

A szégyenkeltésnek Braithwaite szerint két formája van. Az egyik a reintegratív szégyenkeltés, ahol a „közösség rosszallását... a jogkövető polgárok közösségébe való visszafogadás gesztusa követi”.^[31] A másik a stigmatizáció, amely a normasértő cselekmény elkövetőjét hosszú időre, a visszafogadás szándéka nélkül a deviáns státusába helyezi.^[32] Az egyik esetben a rosszallás tárgya inkább a magatartás, nem az ember, a másik esetben maga az elkövető személye. A szankció mindkét formája határozottan expresszív, érzelmmel teli és nyilvános. A különbség nem a büntetés intenzitásában van: a reintegratív szégyenkeltés is

[27] However arbitrary the labelling process, it is the fact that the criminal chooses to engage in the behaviour knowing that it can be so labelled that distinguishes criminal choices from other choices. It is the defiant nature of the choice that distinguishes it from other social action. John Braithwaite: *For Public Social Science...* 2. o.

[28] Vö. John Braithwaite: What is Wrong With the Sociology of Punishment? *Theoretical Criminology*, 2002, Vol. 7. No. 1. 5–28. o.

[29] James.Q. Wilson – Rita Herrstein: *Crime and Human Nature*. New York, 1985, Simon and Schuster.

[30] A büntetéssel foglalkozó filozófiai művek persze részletesen foglalkoztak vele (magyarul például Bibó István egy korai írásában, az *Etika és büntetőjog* című esszéjében).

[31] John Braithwaite: *Crime, Shame and Reintegration...* 55. o.

[32] Uo.

lehet kegyetlen vagy gonosz.^[33] A reintegratív szégyenkeltést a kirekesztés tartama (az, hogy véges) és annak a szándéknak a megléte különbözteti meg a stigmatizációtól, hogy az elkövető a közösség tagja maradjon. A szégyenkeltés reintegratív formája a családban működik leginkább, ami egymás iránt mély és pozitív érzelmekkel telt, egymást kölcsönösen támogató és egymásért felelősséget érző személyek közössége.

Braithwaite ugyanakkor épp amellet érvel, hogy az általa leírt folyamatok nagyobb közösségekben is végbemennek. Példaként Japánra hivatkozik, ahol az egyént informális közösségek koncentrikus körei veszik körül. Ezekben a közösségekben a normasértés szankciója a családban leírtakhoz hasonlóan a reintegratív szégyenkeltés útján érvényesül.^[34] Ez ad magyarázatot arra, hogy miért nem növekedett Japánban a soha nem látott társadalmi változások közepette sem a bűnözési ráta: azért, mert ezek az informális közösségek képesek voltak adaptálódni a megváltozott körülményekhez így továbbra is érvényesült a velük járó társadalmi kontroll.

A szégyenkeltés folyamatának minősége tehát kultúrafüggő. Azokat a kultúrákat, amelyekre a reintegratív szégyenkeltés a jellemző, Braithwaite komunitárius kultúráknak nevezi. Ezekben az egyének a kölcsönös tiszteleten és a közös elkötelezettségen alapuló interdependenciák sűrű hálójában élnek. A hipotézis szerint minél inkább komunitárius egy adott társadalom, annál erősebben érvényesülnek a reintegratív szégyenkeltés mechanizmusai a stigmatizációval szemben; és annál kisebb volumenű a bűnözés. Ez a gondolatmenet is sokban emlékeztet Durkheim organikus szolidaritásról szóló fejtegetéseire. A devianciára adott társadalmi reakció Durkheim szerint is punitív vagy resztoratív lehet: míg az előbbi a mechanikusan szolidáris társadalmakra, az utóbbi az organikus szolidaritás szervezte társadalmakra jellemző.^[35] Az erős stigmatizáció a kriminális szubkultúrák formálódását segíti elő, ami a hosszú távra vagy örökre kirekesztettek természetes reakciója. A szubkultúrák kialakulásának másik oka, hogy bizonyos társadalmi csoportok számára az anyagi felemelkedésnek szisztematikus akadályai vannak.^[36] A bűnözői szubkultúrák pedig komoly szerepet játszanak a bűnözői tanulási folyamatok működtetésében, különösen ott, ahol a cselekmény jellege miatt erre szükség van, mint például a gazdálkodó szervezetek kriminális tevékenysége esetében.

A reintegratív szégyenkeltést a szankció szociális beágyazottsága teszi hatékonnyá. Ezért szolgálnak a reintegratív szégyenkeltés mechanizmusainak leírására a jól működő családban zajló szocializációs folyamatok: mert a benne kifejtett rosszallás olyan személyektől érkezik, akik az adott személyhez szorosabb szálak fűznek; másrészt a szankció érzelmi ára miatt a belső kontroll fejlődéséhez járul

[33] John Braithwaite: *Crime, Shame and Reintegration...* 101. o.

[34] Vö. Nobuo Komiya: A Cultural Study of the Low Crime Rate in Japan. *The British Journal of Criminology*, 1999, Vol. 39. No. 3. 369–388. o.

[35] Émile Durkheim: i. m. 84. o.

[36] Ez nem csupán a szegénységből való kiemelkedést jelenti: ugyanezek a mechanizmusok vezetnek a kriminális vállalati szubkultúrák kialakulásához. John Braithwaite: *Crime, Shame and Reintegration...* 128. o.

hozzá. Ezáltal megkönnyíti a szocializáció kriminológiai szempontból egyik legkritikusabb korszakának, a család informálisabb kontrollmechanizmusai alól való kikerülésnek és az iskola és kortárscsoport formálisabb és lazább kontrollja alá kerülésének veszélyeit, amit bizonyos empirikus vizsgálatok az életkori bűnözési görbe (age-crime curve) legplauzibilisebb magyarázatának tartanak.^[37]

Braithwaite elméletének nagy erőssége, hogy számot vet nyugati társadalmak kulturális sokszínűségével. Az ilyen társadalmakban az interdependencia nem tűnik el, csak „elaprózódik” a kulturális határok mentén.^[38] Mindennek elismerésével azonban egyúttal olyan problémakört nyit meg, amit nem képes kezelni. A pluralizmus elismerése nyilvánvalóvá teszi Braithwaite közösség- és normafogalmának bizonytalanságait. Egyrészt adós marad a válasszal, hogy mit is jelentenek a kulturális különbségek. Miként lehet meghatározni azokat a közösségeket, amelyekben fennmaradnak és működnek az interdependenciák? Etnikai alapon, ahogy ezt a japánokra vonatkozó példák sugallják? Vagy e „közösségek” alatt különféle szocializációs ágenseket kell érteni, mint amilyen a család, az iskola vagy a munkahely? Az elmélet másik hiányossága, hogy nem tisztázza kellően a norma és szankció szociológiai fogalmát az elmélet alkalmazásában. A reintegratív szégyenkeltés elmélete ugyanis nem a büntetőjogra, hanem az annak legitimitást adó társadalmi normák működésére reflektál. E normarendszerek pluralizmusának elismerése azonban azt is igényelte volna, hogy meghatározza, mit is ért „norma” alatt. A legbefolyásosabb individuális kontrollelmélet, Gottfredson és Hirschi teóriája úgy kerüli meg ezt a csapdát, hogy nem ismer el ilyenfajta pluralizmust. Ez ugyan koherensebbé teszi elméletüket, de épp ebben rejlik egyik legnagyobb gyengesége is. Mindazonáltal Braithwaite későbbi munkái korrigálják ezt a hiányosságot, hisz épp a jogi pluralizmus, a normarendszerek sokféleségének problémájával foglalkoznak.

Braithwaite tézise, legfőbb ihletőjéhez, a differenciális asszociáció elméletéhez hasonlóan, csak korlátozott mértékben vethető empirikus ellenőrzés alá. Az elmélet ugyanis arról szól, hogy bizonyos makrováltozók – mint az urbanizáció vagy a társadalom komunitárius jellege – és a mikrováltozók – mint például az interdependencia – miképp befolyásolnak bizonyos társadalmi mechanizmusokat (szégyenkeltés, stigmatizáció), ezen társadalmi mechanizmusokon keresztül pedig individuális választásokat (részvétel bűnöző szubkultúrában, törekvés a reintegrációra). Az elmélet kulcsfogalma, a szégyenkeltés azonban rendkívül nehezen operacionalizálható. Bár kvalitatív módszerekkel mérhető lehet, egy ilyen vizsgálat megállapításai azonban nehezen vezethetnek oksági összefüggések leírásához.^[39] Az elmélet empirikus ellenőrzését célzó, véletlenszerűen kiválasztott *conferencing* résztvevőkkel végzett mélyinterjúk magát a *conferencing* eljárását

[37] Például a cambridge-i longitudinális vizsgálat. D. J. West: *Delinquency: its Roots, Careers and Prospects*. London, 1982, Heinemann.

[38] John Braithwaite: *Crime, Shame and Reintegration...* 95. o.

[39] E metodológiai akadályokat indirekt módon Braithwaite is elismeri, amikor a potenciálisan leggyümölcsözőbb kutatásként a szociálintropológiai és történeti kutatásokat nevezi meg. Vö. John Braithwaite: *Crime, Shame and Reintegration...* 118. o.

sikeresnek találták ugyan, de a szégyenkeltés vizsgálatának metodológiai problémáival maguk sem voltak képesek megküzdeni.^[40]

A reintegratív szégyenkeltés elmélete által felvetett legkritikusabb kérdések mindazonáltal annak büntetőpolitikai implikációira vonatkoznak. Meglehetősen szűk körű az elmélet alapjául szolgáló empirikus anyag, amely egyrészt gazdasági bűncselekmények kontrolljának tapasztalataiból, másrészt egy nem nyugati társadalom, a japán teljesen sajátos társadalomszerkezetének leírásából tevődik össze. Létezik-e közösség a késő modern nyugati társadalmakban abban az értelemben, ahogy ezt Braithwaite elmélete leírja? Vagy nem korlátozódik-e az elmélet alkalmazási köre a tradicionálisan komunitárius szerveződésű társadalmakra? E kérdésekre Braithwaite sem a műben, sem későbbi írásaiban nem ad választ.

REPUBLIKANIZMUS ÉS IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS: A HELYREÁLLÍTÓ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS GYAKORLATA ÉS FILOZÓFIÁJA

Braithwaite saját bevallása szerint a kilencvenes évek elején, az új-zélandi őslakosokról, a maorikról szóló kortárs antropológiai írások olvasása közben döbbsent rá arra, hogy az, amit a reintegratív szégyenkeltés elméletében egyetlen eredeti gondolatnak tartott – vagyis a szégyenkeltés pozitív és negatív formájának megkülönböztetését –, azt a maorikkal foglalkozó antropológiai irodalom szinte közhelyként kezelte a normasértő cselekedetekre adott közösségi válaszok leírásai során.^[41] Ez volt az az élmény, ami Braithwaite figyelmét az őslakos közösségek büntetőmechanizmusaira irányította, és lassan azok minél szélesebb meghonosításában kezdte látni a hagyományos „nyugati” igazságszolgáltatás megújításának az esélyét.

A helyreállító igazságszolgáltatás Braithwaite szerint az igazságszolgáltatásnak egy olyan formája, amelyben egy adott cselekmény által érintett személyek vesznek részt kényszermentesen megvitatva a cselekményt magát, annak következményeit valamennyi félre nézve, illetve a helyreállítás módját és mikéntjét. A helyreállítás az áldozatnak okozott érzelmi és vagyoni kárra, az elkövető közösségen belüli státusára és a cselekmény által meggyengített közösségi kohézióra vonatkozik.^[42] Braithwaite tehát más, formális definíciókkal ellentétben sokkal szubsztanciálisabb követelményeket állít a helyreállító igazságszolgáltatás elé: tényleges közösségi részvételt és deliberatív döntést. Ezáltal, úgy tűnik, némileg le is szűkíti a lehetséges intézmények körét. Itt meg kell jegyezni, hogy egyik művében sem adja kimerítő felsorolását a resztoratív mechanizmusok lehetséges modelljeinek, példái szinte kizárólag – a reintegratív szégyenkeltés elméletében kifejtettekhez hűen – a konferencinggel, és annak is Ausztráliában és Új-Zélandon

[40] Vö. Sherman, L. William – Strang, Heather: *The Right Kind of Shame for Crime Prevention*. RISE Working Paper No. 1. Canberra, 1997, ANU Press.

[41] John Braithwaite: *Restorative Justice...* 24. o.

[42] John Braithwaite: *Restorative Justice...* 11. o.

működő formáival kapcsolatosak. A közösség Braithwaite-nél tehát kizárólag az közvetlen érintettek közössége, akiket szoros érzelmi szálak fűznek egymáshoz: az elkövető és az áldozat családja, baráti köre, vagy velük egyéb módon szoros kapcsolatban állók, a „caring community”.^[43] E két csoport között a rendezés iránti kölcsönös érdekeltséget és elkötelezettséget a cselekmény okozta érzelmi sokk teremti meg. A közösség döntésének erkölcsi autoritása és legitimitása az érintettségből származik. Braithwaite ezért is immunis azokra a kritikákra, amelyek a késő modern nagyvárosokban élők közösségeinek realiztikusságát kérik rajta számon: hiszen ezek a közösségek esetről esetre teremődnek meg, és nem földrajzi vagy etnikai alapon szerveződnek. Ez mindazonáltal némi elmozdulást jelent a *Crime, Shame and Reintegration*ben kifejtettektől, ahol elsősorban a család és a Japán társadalom mikrostruktúrája szolgált modellként. A helyreállító mechanizmusok sikeres működéséhez mindazonáltal szükséges egy további feltétel is: a büntetőjogi norma legitimitását adó erkölcsi szabályok igenlése. Egy effajta konszenzus nélkül nem jöhet létre a kommunikáció, ami a helyreállító igazságszolgáltatás sikerességének feltétele.^[44]

Az erkölcsi normák elismerése azonban csak a siker lehetőségét teremti meg. A jól működő helyreállító mechanizmus másik feltétele a kommunikáció kényszermentessége. Ez jelenti egyrészt az állami szereplők és velük együtt a jogi kényszerek eltávolítását a diskurzusból. A jóvátétel mértékének és a kiszabható szankció formájának megválasztásában a lehető legnagyobb szabadságot kell a résztvevőknek biztosítani.^[45] A kényszermentesség ugyanakkor jelenti a tényleges diskurzus kényszermentességét is: a dominancia lehetőségének elkerülését. Braithwaite, úgy tűnik, az empirikus vizsgálatok áttekintése alapján^[46] ezt az utolsó feltételt tartja a legkritikusabbnak. A dominancia okozta torzulásokat csak a diskurzus facilitátorának, például a mediátor pozíciójának a megerősítésével és jogi kényszerek (garanciák) beépítésével lehet kizárni, ez azonban a kommunikáció kényszermentességének rovására megy.

Ez a paradox helyzet, és ezt a helyzetet újra és újra megerősítő empirikus eredmények fordítják Braithwaite figyelmét a resztoratív igazságszolgáltatás implementációjának „apró betűi” felé. Egy sor írásban foglalkozik a „resztoratív sztenderdek” és jogi garanciák problémájával.^[47] Bizonyos jogi garanciák – elsősorban a törvény előtti egyenlőség és a due process elve – a Braithwaite által kívánatosnak tartott helyreállító mechanizmusokban csak korlátozottan érvényesülhetnek: a szankció ugyanis mindig a szituációhoz kötött, így hasonló cselekmények kapcsán is a helyzettől függően eltérő súlyú és formájú szankcióban és jóvátételben állapodhat-

[43] John Braithwaite: *Restorative Justice...* 9. o.

[44] John Braithwaite: *Crime, Shame and Reintegration...* 185. o.

[45] John Braithwaite: *Restorative Justice...* 163. o.

[46] Braithwaite a *Restorative Justice and Responsive Regulation* című művében külön fejezetet szentel az empirikus vizsgálatok által felvetett problémák elemzésének (*Worries About Restorative Justice*).

[47] John Braithwaite: Setting Standards for Restorative Justice. *The British Journal of Criminology*, 2002, Vol. 42. No. 3. 563-578. o. Ugyanakkor vö. uő.: Decomposing a Holistic Vision of Restorative Justice. *Contemporary Justice Review*, 2002, Vol. 3. No. 4. 443-440. o.

nak meg a résztvevők.^[48] Éppen ezért ahhoz, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás ne csak marginális projektek formájában éljen tovább, hanem átfogó reform alapja lehessen, magának a büntető igazságszolgáltatásnak a szerepét és funkcióját is át kell értelmezni.

Ezt az átértelmezést végzi el Braithwaite, az ír filozófussal, Philip Pettittel közösen írt politikai filozófiai műve, a *Not Just Deserts*.^[49] A mű az angolszász politikai filozófia egyik érdekes, de mainstreamnek nem tekinthető, Pettit nevével fémjelzett áramlatához, a (neo)republikanizmushoz sorolható. Pettit republikanizmusának központi fogalma a dominanciamentességként felfogott szabadság.^[50] Ez a negatív szabadsághoz hasonlatos szabadságfelfogás a republikánus hagyományhoz híuen elismeri a szabadság szociális dimenzióját, s ezzel megpróbál kapcsolatot létesíteni a liberális szabadságfelfogás és a demokratikus döntéshozatal modellje között.^[51] Az elmélet – az angolszász politikai filozófia bevett definíciója szerint – „konzekvencialista”: a büntetés és a büntető igazságszolgáltatás helyességét annak következménye alapján kell megítélni, míg a „nem konzekvencialista” vagy retributív elméletek szerint a büntetés a következményeitől függetlenül önmagában helyes, értéke nem célhoz kötöttségéből ered.^[52]

A helyesség mércéje a domínium, amely a mű központi fogalma. Ez a republikánus értelemben felfogott szabadság, amely nem mások behatásától, hanem a mások dominanciájától mentes szabadságot jelenti, tekintettel arra a körülményre, hogy nem minden behatás a dominancia megnyilvánulása és a dominancia nem minden formája nyilvánul meg a döntésünkbe való behatás útján.^[53] A büntető igazságszolgáltatás republikánus modelljének így tiszteletben kell tartania a legfontosabb jogokat, amelyek a domínium alapját képezik: a méltóságot, a szabadságot és a tulajdont. A helyes igazságszolgáltatásnak azonban nemcsak a potenciális és tényleges áldozatok domíniumának maximalizálására kell törekednie, hanem valamennyi érintett – az elkövetők, a tanúk, a barátok-rokonok – esetében így kell tennie. Mivel a büntetés és a büntető igazságszolgáltatás működése a domínium komoly korlátozását jelenti, annak működését demokratikus ellenőrzésnek kell alávetni oly módon, hogy a polgárok közösségét nagyobb mértékben be kell vonni. Ennek legmegfelelőbb formája a helyreállító igazságszolgáltatás működési körének kiszélesítése. Mivel a domínium csak a polgárok közösségének részeként teljesíthető ki, a büntető igazságszolgáltatásnak azt a célt kell szolgál-

[48] John Braithwaite: *Decomposing a Holistic Vision...* 445. o.

[49] John Braithwaite – Philipp Pettit: *Not Just Deserts. A Republican Theory of Criminal Justice*. Oxford, 1990, Clarendon Press. Maga a mű egy Braithwaite és Ernest van den Haag közötti, 1982-es pengéváltás folyamánya, melynek során van den Haag azzal vádolta Braithwaite-t, hogy úgy adja destruktív kritikáját a *Just Desert* filozófiájának, hogy nem kínál koherens teoretikus alternatívát.

[50] Pettit, Philipp: *Republicanism. A Theory of Freedom and Government*. Oxford, 1997, Clarendon Press, Oxford.

[51] Charles Larmore: A Critique of Philip Pettit's Republicanism. http://www.luiss.it/ricerca/centri/cersdu/attivita_di_ricerca/paperscoll/RepublicanismLiberalism.PDF

[52] Anthony R. Duff – David Garland: Thinking About Punishment. In Duff, Anthony R. – Garland, David (eds.): *A Reader on Punishment*. Oxford, 1994, Oxford University Press, 8. o.

[53] John Braithwaite – Philipp Pettit: *Not Just Deserts...* 58. o.

nia, hogy az elkövetőt visszavezesse a közösségbe.^[54] Ennek érdekében a büntetésnek az elkövető morális nevelését kell céloznia, és tartalmaznia kell a visszafogadás gesztusát.^[55]

Az itt kifejtett koncepciót nevezi Braithwaite a „helyreállító igazságszolgáltatás republikánus modelljének”, amelyet kimondva-kimondatlanul különálló paradigmának tart, és igyekszik elhatárolni a helyreállító igazságszolgáltatás más felfogásaitól, valamint a közösségi igazságszolgáltatás (community justice) modelljétől.^[56] Braithwaite felfogására így sajátos kettősség jellemző. Egyrészt a helyreállító mechanizmusokkal szemben megkívánt számtalan szubsztanciális feltétel miatt a lehetséges intézmények köre jelentősen leszűkül, lényegében a conferencing egy jól behatárolható formájára. Mindennek ellenére Braithwaite e sajátos modell alapján a büntető igazságszolgáltatás egészét át kívánja formálni. Ahhoz azonban, hogy e transzformáció megtörténjen, nemcsak a büntető igazságszolgáltatás mechanizmusait, szervezetét és logikáját kell átalakítani, hanem a büntetőjogról, sőt a jog egészéről való felfogásunkat is meg kell változtatni.

A JOG TRANSZFORMÁCIÓJA: HELYREÁLLÍTÓ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS ÉS RELATÍV SZABÁLYOZÁS

Ez a felismerés vezeti Braithwaite-et legambiciózusabb munkájához, a *Meta Regulation of Justice*-hoz, amelynek kedvéért, mint mondta, „maga mögött hagyta a szociológiát”.^[57] Ebben a művében a jog és a jogi szabályozás újraértelmezésére vállalkozott, az általa „metaszabályozásnak” nevezett forma elméleti konstrukciójának kidolgozásával.^[58] A jog újraértelmezése más okból is szükségessé vált: a korábban hagyományos keretek között rendezett jogi konfliktusok jelentős része ugyanis átalakul. A globalizálódó gazdaságban a nemzeti bíróságok egyre kisebb szerepet játszanak, míg a különféle alternatív vitarendezési eljárások szerepe növekszik; a nemzeti jogrendszerek nem alkalmasak a globális gazdasági szabályozással szembeni igények kielégítésére, mint amilyen például a derivatívokkal való üzlet szabályozása, a piaci önszabályozás szerepe növekszik, a gazdaságot szabályozó

[54] John Braithwaite – Philipp Pettit: *Not Just Deserts...* 89. o.

[55] John Braithwaite – Philipp Pettit: *Not Just Deserts...* 105. o.

[56] Heather Strang: The Threat to Restorative Justice Posed By the Merger with Community Justice. A Paradigm Muddle. *Contemporary Justice Review*, 2004, Vol. 7. No. 1. 77. o. és John Braithwaite – Heather Strang: Connecting Philosophy and Practice. In John Braithwaite – Heather Strang (eds.): *Restorative Justice: Philosophy and Practice*. Dartmouth, 2000, Aldershot, 26. o. A két modell egybeolvasztásáról lásd Gordon Bazemore – Mara F. Schiff: *Restorative Community Justice. Repairing Harm and Transforming Communities*. Cincinnati, 2001, Anderson.

[57] John Braithwaite: *For a Public Social Science...* 348. o. Saját egyetemén (az Australian National University-n) külön interdiszciplináris kutatóközpontot és doktori iskolát hozott létre, amit ma is ő vezet (Regulatory Institutions Network), <http://regnet.anu.edu.au/>

[58] John Braithwaite: *Meta Regulation of Justice*. Regulatory Institutions Network Research Papers, No. 4. Canberra, 2005, ANU Press; John Braithwaite: *Restorative Justice...*; John Braithwaite – Peter Drahos: *Global Business Regulation*. Cambridge, 2000, Cambridge University Press.

normák pluralizálódnak, a normákat meghatározó aktorok száma növekszik; a hagyományos igazságszolgáltatás szervezete a reakció lassúsága és az erőforrások hiánya miatt képtelen arra, hogy a mégoly elégtelen szabályoknak is érvényt szerezzen. A fogyasztó vagy a gazdasági bűncselekmények áldozata az esetleges jogvitája során hatalmas szervezetekkel áll szemben.

A megoldást Braithwaite szerint az ún. „metareguláció” jelenti. Ez nem más, mint a helyreállító büntető igazságszolgáltatás és a reaktív szabályozás modelljeinek az egybeolvasztása. A helyreállító igazságszolgáltatás ugyanis Braithwaite szerint arra is alkalmas, hogy a jogi konfliktusokban a felek egyenlőtlenségével összefüggő anomáliákat és torzulásokat kivédje. A helyreállító igazságszolgáltatás fogalma kitágul, és minden olyan folyamatot átfog, „ahol egy jogtalanság valamennyi érintettjének lehetősége van arra, hogy egy kényszermentes párbeszéd során megvitassa, a kárt miképp lehetne reparálni, az érintetteknek mi egyébre van jogos igényük, és hogy miként lehetne a hasonló jogtalanságokat a jövőben megelőzni.”^[59] Az ideális modellben a hagyományos igazságszolgáltatás hatóköre leszűkül: a helyreállító mechanizmusokra már magában a gazdasági szervezetekben sor kerülne. Az állam ezekben a konfliktusfeloldó mechanizmusokban – a civil társadalommal közösen – csak az ellenőrző és a facilitátor szerepét töltené be. A büntető igazságszolgáltatásban is a helyreállító mechanizmusok érvényesülnének elsősorban. Ez alól kivételt csak a bűncselekmények rendkívül szűk köre jelentene, mint amilyen például az emberölés. Braithwaite több írásában foglalkozik azzal, hogy a beszámítható elkövetők esetében a nemi erőszak vagy a családon belüli erőszak esetén is helye van a helyreállító igazságszolgáltatás általa preferált formájának, a conferencingnek.^[60] Az érintettek az ilyen eljárásokat igazságosabbnak érezhetik, mert a hosszú, formális és személytelen hagyományos eljárással szemben gyors, participatív és személyes. A helyreállító mechanizmusok során szerzett pozitív élmények segíthetnek helyreállítani az igazságszolgáltatás megingott reputációját, ezáltal erősítve és közvetve tehermentesítve is azt.

A helyreállító igazságszolgáltatási mechanizmusok azonban nem állnának önmagukban. A reaktív szabályozás modellje szerint a szabályozó szervek (az állam) esetről esetre döntené el, hogy milyen erős intervencióra van szükség. Az intervenció a gazdasági szférában a hagyományos szabályozási eszközöktől – mint a versenyhivatali vagy fogyasztóvédelmi határozat és bírság – egészen a piacról való kizárásig terjedne. A büntető igazságszolgáltatásban ehhez hasonlóan a hagyományos büntetőeljárás és a hagyományos büntetőjellelű szankciók is rendelkezésre állnának, a szabadság elvonásával mint legsúlyosabb szankcióval. A hangsúly azonban továbbra is az önszabályozáson és a önkéntes konfliktusfeloldáson lenne. A meta-szabályozási modellben tehát a jog feladata nem a közvetlen szabályozás, hanem az (ön)szabályozás szabályozása. A kemény jogi keretet mindehhez az emberi jogok és a deliberatív hatalomgyakorlás joga mint alkotmányos alapjog szolgáltatná.^[61]

[59] John Braithwaite: *Meta-Regulation of Justice...* iv. o.

[60] John Braithwaite – Heather Strang: *Restorative Justice and Family Violence...*

E szabályozási modell Braithwaite szerint azonban a jogon túl is alkalmazható: éppolyan sikeresen képes kivédeni a neoliberális gazdaság elnyomó tendenciáit a fejlődő országok támogatása során,^[62] mint amilyen sikeres lehet az apartheid, népiirtás vagy hosszan tartó polgárháború után a közösségek újbóli felépítésére, a bűnösök felelősségre vonására és az áldozatok rehabilitációjára.^[63] Ez utóbbi jelenti Braithwaite legújabb kutatási területét: a helyreállító modell alkalmazása a fegyveres konfliktusok utáni helyzetekben a társadalmi kötelekek újbóli felépítésére és a konfliktus okozta sokk kezelésére.^[64]

KIVEZETÉS – A KRIMINOLÓGIA LEHETŐSÉGE

Az ouvre tehát nincs lezárva. Braithwaite tovább alakítja az életművét meghatározó narratívát, ezúttal ismét újabb diszciplináris határokon át, a nemzetközi politikát, a nemzetközi büntetőjogot és a kulturális antropológiát is bevonva vizsgálódása körébe. Értékelő összegzést adni tehát nem volna illendő, ezért a magunk részéről csak – mintegy az életmű lezáratlanságát érzékeltetve – az áttekintésből való kivezetésre vállalkozhatunk.

A kriminológia tudománya, mint a joghoz kötődő társadalomtudományok általában, sajátos helyzetben van. Központi fogalma, a bűncselekmény jogi kategória, e jogi kategóriát azonban annak társadalmi beágyazottságában, társadalomelméleti reflexióval vizsgálja, így érdeklődése szükségképpen túlnő a jogon. Ha lemond e reflexióról, egyúttal lemond a diszciplína státusáról is. De nem mondhat le a jogról sem, mert ezáltal differentia specificáját veszítené el. A jog azonban folyamatosan változik, és vele együtt változik a kriminológia normatív bázisa is. E változásokat a kriminológia csak a társadalomelméleti reflexió útján képes előre látni/megelőlegezni. E reflexió azonban időről időre meggyengül, a kriminológiai tudás pedig önmagába zárul. Újra és újra a hagyományos kriminológiai diskurzusokon kívülről jövő impulzusokra van szüksége, hogy megújulhasson.

2004-ben Michael Burawoy, az Amerikai Szociológiai Társaság elnöke, a társaság éves konferenciáján kifejtett téziseivel máig tartó vitát indított a szociológia és társtudományainak jövőjéről. A vitához Ulrich Beckettől kezdve Amitai Etzioniig sokan hozzászóltak, közöttük Braithwaite is. Burawoy szerint a szociológia megújulása a közszociológia megerősödésétől várható. A közszociológia a szociológiának az az ága, amely párbeszédet létesít a szociológia tudománya és a nyilvánosság különböző terei között, új közönséget és új felhasználókat teremt-

[61] John Braithwaite – Christine Parker: *Restorative Justice Is Republican Justice*. In Walgrave, Lode – Bazemore, Gordon (eds.): *Restorative Juvenile Justice: An Exploration of the Restorative Justice Paradigm for Reforming Juvenile Justice*. Monsey, 1999, Willow Tree Press.

[62] John Braithwaite: Sustainable Development. In uő: *Restorative Justice...* 211–239. o.

[63] John Braithwaite: World Peacemaking. In uő: *Restorative Justice...* 169–211. o.

[64] John Braithwaite: Rape, Shame and Pride. http://cigj.anu.edu.au/link_documents/Stockolm_Prize_Address.pdf A kutatási tervet lásd http://www.anu.edu.au/fellows/jbraithwaite/link_documents/Discussion_Draft.pdf

ve. A közszociológia kiegészíti és nem helyettesíti a szociológia többi területét: a gyakorlati megoldások keresésére hivatott, a megrendelő igényei szerint alakuló, pragmatikus és „hatékony” közpolitikai szociológiát, a szociológiának módszert, fogalmi kereteket, magyarázatmintákat biztosító, elméleti és empirikus, tudományos és nem „hatékonysági” elvárásoknak alávetett professzionális szociológiát és a normatív, reflexív, a professzionális szociológia értékelő vizsgálatára hivatott kritikai szociológiát.^[65]

Braithwaite Buroway-jal vitatkozó írása szerint, bár a társadalmi szereplőkkel való kapcsolat programszerű felvétele jót tehet a szociológia valóságérzékének, de autonómiáját, kritikai látásmódját is éppúgy elveszítheti, mint az állam szolgáltatásban, vagy épp a közvélemény foglyává válva tudományos mércéinek feladására kényszerülhet.^[66]

Burowayal ellentétben Braithwaite a szociológia lehetőségét nem a tudomány belső újrendezésében, hanem kinyitásában és interdiszciplinárisá tételében látja. A társadalomtudományokban, és ezen belül a kriminológiában azáltal lehet új horizontokat nyitni, hogy az elméleti vizsgálódást kiszabadítjuk a hagyományos tudományos kategóriák és tudományos rendszertani határok béklyójából: „Nagy hiba a kriminológusok részéről, ha a bűnözéssel mint társadalmi jelenséggel speciális szakterületükön belül maradvá foglalkoznak, és azt csak hagyományos intézményi keretben, mint amilyen például a büntető igazságszolgáltatás képesek elképzelni – azt vizsgálják, hogy mit csinál a rendőrség, mi történik a börtönökben; ...ez nem sok mindent magyaráz meg.”^[67] A kriminológusok tehát a tudományterület néhány alapvető kérdésére azért nem kapnak választ, mert a hagyományos fogalmi keretben a megoldás, bár létezik, nem ragadható meg vagy nem mondható el.^[68] A tudomány tárgya által konstruált és elvárt szempontoktól való távolságtartás a tudományos megfigyelés relevanciájának alapfeltétele.^[69]

A kriminológia esélye abban áll, hogy alkalmazkodik a késő modern társadalmak szabályozási mechanizmusaihoz; hogy felismeri a szabályozási technikák megváltozott természetét, azt, hogy a mindenható állami reguláció helyébe intézményi, közösségi, informális, eseti irányítás lép vagy léphet. A társadalmi szabályozás lényeges centrumainak államon kívülre helyeződése új lehetőséget nyújt az államot és jogot kutató társadalomtudományok számára a társadalom normatív alapjainak újraértelmezésére.^[70] Ha felismeri vagy megtanulja újra látni azokat az érzelmi és szociális konfliktusokat, amelyek a bűncselekménynek és a reá adott társadalmi reakciónak a legmélyebb alapjait képezik. Végül, ha észreveszi, hogy e változások nem csupán az elméleti kriminológiában nyitnak új dimenziókat, hanem a büntetőpolitika területén is, ahol egy új paradigma kialakí-

[65] Michael Burawoy: 2004 American Sociological Association Presidential Address: For Public Sociology. *The British Journal of Sociology*, 2005, Volume 56. Issue 2. 259–294. o.

[66] John Braithwaite: *For Public Social Science...* 347. o.

[67] John Braithwaite: *For Public Social Science...* 348. o.

[68] John Braithwaite: *For Public Social Science...* 353. o.

[69] Fleck Zoltán: i. m. 3. o.

[70] John Braithwaite: *For Public Social Science...* 350. o.

tásának lehetőségével kecsegtetnek. Ezek a kriminológiai felismerések vélhetően más társadalomtudományokra is termékenyítően hatnának.^[71]

Az önmaga foglyává vált nyugati – vagy ahogy Braithwaite nevezi, „észak-atlanti” – kriminológia ma azért képtelen a megújulásra és azért mondja el saját ideáljai felett újra és újra ugyanazt a gyászbeszédet, mert ragaszkodik a büntetőjog és a büntető igazságszolgáltatás hagyományos struktúrájához és kiterjedéséhez. Ez az empirikus kutatókra éppúgy igaz, mint a „jelen történetét” író, David Garland foucault-i ihletésű munkáira.^[72] Braithwaite több helyen is szarkasztikusan ír azokról az Óceániába és Afrikába ENSZ-szakértőként kiküldött amerikai és angol kriminológusokról, akik olyan országok gyakorlati szakembereit és tudósait boldogítják a tanácsaikkal, amelyekben gyökeresen másképp tekintenek a bűnre, mint e jeles kriminológusok országaiban, és amelyek szemmel láthatóan sokkal hatékonyabban birkóznak meg a bűnözés problémájával és a bűnözéskontroll feladataival, mint a szakértők saját országai. A nyugati tudományosság intézményesült diskurzusaival szembeni mély szkepticizmus Braithwaite műveinek kétségkívül egyik legnagyobb erőssége: módszeresen kívül helyezi magát azokon, és ezáltal új távlatokat képes megnyitni. Másrésztől épp ez jelenti a gyengeségüket is. Közpolitikai javaslatai sok ország esetében – főleg ami a büntetőpolitikát illeti – olyanmire távol állnak a politika és a média által konstruált világképek valóságától, hogy az átmenet lehetősége szinte lehetetlennek tűnik.

Kelet-Európa (és benne Magyarország) – most úgy tűnik – nem követi az Amerikai Egyesült Államokban vagy Nagy-Britanniában uralkodó punitív trendeket. Itt nagyobb a szemléletváltás lehetősége és esélye. Mégis azt hiszem, hogy az ausztrál, új-zélandi és óceániai bennszülöttek igazságszolgáltatási mechanizmusaival példálózó Braithwaite közpolitikai írásainak jelentős része ennek ellenére is csak normatív, kritikai műként olvasható. Mint ilyenek azonban meghatározóak: emlékeztetnek az útra, amit még nem tettünk meg, és olyan ideálokat jelölnek ki, amiket sosem szabad szem elől tévesztenünk. Mert bennük rejlik egy új társadalomelméleti reflexió lehetősége.

[71] John Braithwaite: *Rape, Shame and Pride...* 13. o.

[72] Braithwaite azt veti Garland szemére, hogy tévesen feltételezi, hogy „Polizeirecht” Foucault által leírt evolúciója a viktoriánus korszak beköszöntével a büntetőjog területére szűkülött volna. E tévedés miatt Garland teljesen figyelmen kívül hagyja a piaci szabályozás – sok esetben szintén represszív – mechanizmusait, melyek pedig sokszor hipotéziseivel ellentétes képet mutatnak. Vö: John Braithwaite: *What is Wrong...*

- Ashworth, Andrew: Responsibilities, Rights and Restorative Justice. *The British Journal of Criminology*, 2002, Vol. 42. No. 3. 578-596. o.
- Ayres, Ian – Braithwaite, John: *Responsive Regulation. Transcending the Deregulation Debate*. New York, 1992, Oxford University Press.
- Bazemore, Gordon – Schiff, Mara F.: *Restorative Community Justice. Repairing Harm and Transforming Communities*. Cincinnati, 2001, Anderson.
- Braithwaite, John: An Explanatory Study of Used Car Fraud. In Braithwaite, John – Wilson, Paul R.: *Two Faces of Deviance: the Crimes of the Powerless and the Powerful*. Brisbane, 1978, University of Queensland Press.
- Braithwaite, John: *Corporate Crime in the Pharmaceutical Industry*. London, 1984, Routledge & Kegan Paul.
- Braithwaite, John: *Crime, Shame, Reintegration*. Cambridge, 1989, Cambridge University Press.
- Braithwaite, John: Decomposing a Holistic Vision of Restorative Justice. *Contemporary Justice Review*, 2002, Vol. 3. No. 4. 443-440. o.
- Braithwaite, John: For Public Social Science. *The British Journal of Sociology*, 2005, Vol. 56. Issue 3.
- Braithwaite, John: *Inequality, Crime and Public Policy*. London-Boston, 1979, Routledge & Kegan Paul.
- Braithwaite, John: *Meta Regulation of Justice*. Regulatory Institutions Network Research Papers, No. 4. Canberra, 2005, ANU Press.
- Braithwaite, John: *Rape, Shame and Pride*. http://cigi.anu.edu.au/link_documents/Stockholm_Prize_Address.pdf
- Braithwaite, John: *Restorative Justice and Responsive Regulation*. Oxford, 2002, Oxford University Press.
- Braithwaite, John: Setting Standards for Restorative Justice. *The British Journal of Criminology*, 2002, Vol. 42. No. 3.
- Braithwaite, John: The New Regulatory State and the Transformation of Criminology. *The British Journal of Criminology*, 2000, Vol. 40. No. 2. 222-239. o.
- Braithwaite, John: The Nursing Home Industry. In Tonry, Michael – Reiss, Albert J. (eds.): *Beyond the Law: Crime in Complex Organizations, Crime, and Justice: A Review of Research*. Chicago, 1986, University of Chicago Press.
- Braithwaite, John: *To Punish or Persuade. Enforcement of Coal Mine Safety*. Albany, 1985, State University of New York Press.
- Braithwaite, John: What is Wrong With the Sociology of Punishment? *Theoretical Criminology*, 2002, Vol. 7. No. 1. 5-28. o.
- Braithwaite, John – Drahos, Peter: *Global Business Regulation*. Cambridge, 2000, Cambridge University Press.
- Braithwaite, John – Parker, Christine: Restorative Justice Is Republican Justice. In Walgrave, Lode – Bazemore, Gordon (eds.): *Restorative Juvenile Justice: An Exploration of the Restorative Justice Paradigm for Reforming Juvenile Justice*. Monsey, 1999, Willow Tree Press.
- Braithwaite, John – Pettit, Philipp: *Not Just Deserts. A Republican Theory of Criminal Justice*. Oxford, 1990, Clarendon Press.

- Braithwaite, John – Strang, Heather: Connecting Philosophy and Practice. In Braithwaite, John – Strang, Heather (eds.): *Restorative Justice: Philosophy and Practice*. Dartmouth, 2000, Aldershot.
- Braithwaite, John – Strang, Heather: Restorative Justice and Family Violence. In Braithwaite, John – Strang, Heather (eds.): *Restorative Justice and Family Violence*. Cambridge, 2002, Cambridge University Press.
- Burawoy, Michael: 2004 American Sociological Association Presidential Address: For Public Sociology. *The British Journal of Sociology*, 2005, Volume 56. Issue 2. 259–294. o.
- Cohen, Stanley: *Visions of Social Control: Crime, Punishment and Classification*. Cambridge, 1985, Polity Press.
- Duff, Anthony R. – Garland, David: Thinking About Punishment. In Duff, Anthony R. – Garland, David (eds.): *A Reader on Punishment*. Oxford, 1994, Oxford University Press.
- Durkheim, Émile: *A társadalmi munkamegosztásról*. Budapest, 2001, Osiris.
- Fisse, Ben – Braithwaite, John: *The Impact of Publicity on Corporate Offenders*. Albany, 1983, State University of New York Press.
- Fleck Zoltán: *Kritikai mérnökösödés. Hozzászólás a Public Sociology-vitához*. Budapest, 2008, Kézirat.
- Hirst, Paul: Statism, Pluralism and Social Control. *The British Journal of Criminology*, 2000, Vol. 40. No. 2. 279–296. o.
- Kerezi Klára: A közösség és a közösségi büntetések. *Belügyi Szemle*, 51. évf. 2003/2–3. sz. 84–109. o.
- Larmore, Charles: *A Critique of Philip Pettit's Republicanism*. http://www.luiss.it/ricerca/centri/cersdu/attivita_di_ricerca/paperscoll/RepublicanismLiberalism.PDF
- Pettit, Philipp: *Republicanism. A Theory of Freedom and Government*. Oxford, 1997, Clarendon Press, Oxford.
- Scheff, Thomas J.: A New Durkheim. *American Journal of Sociology*, 1990, Vol. 96. No. 3. 741–746. o.
- Sherman, L. William – Strang, Heather: *The Right Kind of Shame for Crime Prevention*. RISE Working Paper No. 1. Canberra, 1997, ANU Press.
- Strang, Heather: *The Threat to Restorative Justice Posed By the Merger with Community Justice*. A Paradigm Muddle. *Contemporary Justice Review*, 2004, Vol. 7. No. 1.
- West D. J.: *Delinquency: its Roots, Careers and Prospects*. London, 1982, Heinemann.
- Wilson, James.Q. – Herrnstein, Rita: *Crime and Human Nature*. New York, 1985, Simon and Schuster.
- Yeager, Peter Cleary: Law versus Justice. From Adversarialism to Communitarianism. *Law&Social Inquiry*, 2004, Volume 29. Issue 4. 891–915. o.
- Young, Jock – Matthews, Ronald (1992): *Rethinking Criminology. The Realist Debate*. London, 1992, SAGE, London.
- Young, Jock: *The Exclusive Society*. London, 1999, SAGE, London